

Василина Подлесна

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ПОЛІТИКИ ВОЄННОГО КЕЙНСІАНСТВА НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ

Циклічність соціально-економічної динаміки особливо яскраво виявляється в умовах капіталістичного способу виробництва. При цьому виникають раніше не відомі трансформи соціальних інститутів, зокрема, держава, що засновує свою економічну потужність переважно на розвитку воєнної економіки. У цій статті досліджено інституційні основи впливу політики воєнного кейнсїанства на розвиток соціально-економічних циклів на прикладі США. Дослідження здійснено на підставі діалектичного методу пізнання. Досягнуто такі результати: інструменти реалізації доктрини воєнного кейнсїанства у США стали інструментами регулювання соціально-економічного циклу; важлива складова воєнного кейнсїанства – ослаблення базисних соціальних інститутів країн, що є об'єктом економічної та політичної експансії; з 1970-х років збільшення воєнних видатків як інструмент нагнітання економічної кон'юнктури втрачає ефективність, проте стає необхідною умовою функціонування економіки.

Ключові слова: соціально-економічний цикл, інститут держави, воєнне кейнсїанство, воєнна економіка.

JEL: O100, H500.

Війни за ресурси і ринки збуту загострилися ще за часів другої технологічної революції (наприкінці XIX – початку XX століть) і стали звичним інструментом функціонування інституту держави, а також реалізації основного економічного закону капіталістичного способу виробництва. Воєнно-промисловий комплекс посідає дедалі значніше місце в системі суспільного відтворення. Тому необхідним є визначення ролі економічної політики, що забезпечує його функціонування і розширення в розвитку соціально-економічних циклів. Ця проблема виявляє себе в соціально-економічній дійсності, перш за все, як політична, тому важливо розкрити її глибинну інституційну сутність.

Ця стаття присвячена дослідженню інституційних основ впливу економічної політики воєнного кейнсїанства на розвиток соціально-економічних циклів.

Проблема воєнного кейнсїанства є маловивченою. Передумови розвитку цього напрямку в кейнсїанстві містяться у працях Дж.М.Кейнса й Е.Хансена. Для підтвердження положень про розгортання політики воєнного кейнсїанства як важливої складової економічної та політичної доктрин США слід звернутися до доповіді № 68 Ради національної безпеки, публікацій, присвячених питанням зовнішньої політики США, проблемам державного фінансування воєнних видатків. Вищезазначені проблеми досліджено Н.Хомським, Р.Арзуманяном і С.Толкачовим. Роль сучасного кейнсїанства в

Подлесна Василина Георгіївна (podlesnw@mail.ru), канд. екон. наук, доц.; старший науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

бюджетній політиці США, зокрема воєнного, вивчав В.Васильєв. Застосування воєнного кейнсіанства в поєднанні з комерційним кейнсіанством в економічній політиці Дж.Кеннеді та Р.Рейгана визнає у своїх працях Т.Канова. Дослідження рушійних сил геополітики другої половини ХХ століття та їх впливу на циклічність соціально-економічної динаміки спиралися на концепцію Х.Дж.Маккіндера. Проблема становлення воєнного кейнсіанства, яку розглядають з позицій його включеності в рух соціально-економічних циклів капіталізму і відповідної трансформації соціальних інститутів, розроблена вельми обмежено і потребує подальших досліджень.

Інституційні основи будь-якого явища економічної дійсності слід розглядати виходячи з того, що сутність цього явища можна розкрити лише в результаті дослідження його розвитку в логіко-історичній послідовності. "З чого починається історія, з того самого має починатися і хід думок" (Енгельс, 1959. С. 771). Соціальний інститут у конкретних історичних умовах – це продукт суспільної еволюції, що являє собою спосіб мислення, локалізований у свідомості певної особи в конкретних історичних обставинах, який розгортається в єдність різноманіття норм, формальних і неформальних правил, обмежень, що формують систему стимулів поведінки, яку вважають прийнятною в конкретних історичних умовах буття.

Обґрунтуванням інституційних основ впливу воєнної політики держави на економіку є коротка ретроспектива розвитку войовничо-загарбницької та мирно-створювальної діяльності. Воєнна й економічна політика тісно переплелися ще за часів становлення якнайдавніших цивілізацій. Розвиток продуктивних сил суспільства, який ініціюють матеріальні потреби людини, привів до розподілу праці, появи надмірного продукту, зародження класової нерівності, забезпеченої інститутом приватної власності. Паралельно з розвитком і зміцненням інституту приватної власності відбуваються процеси формування як відносин протилежностей таких напрямків діяльності, як войовничо-загарбницька і мирно-створювальна, тобто праця. Мирно-створювальна зводиться, з одного боку, до створення сукупного суспільного продукту, з іншого – до відчуження від переважної його частки. Інституційні умови для таких процесів забезпечують соціальні інститути, які затверджують право вищих верств суспільства на войовничо-загарбницьку діяльність. Насамперед це інститут приватної власності на найважливіші для конкретної історичної доби чинники виробництва. Існує войовничо-загарбницька діяльність внутрішнього і зовнішнього характеру. Внутрішня – це діяльність із привласнення більшої частини виробленого сукупного суспільного продукту. Зовнішня – діяльність, спрямована на загарбницьке освоєння зовнішніх матеріальних умов, необхідних для подальшого розвитку продуктивних сил. Ми маємо на увазі всі ті умови, які не забезпечені природними умовами або не продукуються всередині конкретної соціально-економічної системи. Загалом розвиток суспільної продуктивної сили праці має висхідний характер і в координатах інституційного середовища, в якому визначальну роль відіграє інститут приватної власності, а з часом і похідне від нього найважливіше суспільне виробниче відношення – капітал, зумовлює необхідність удосконалення воєнних технологій. В умовах докапіталістичних формацій розвиток продуктивних сил суспільства мав лінійний накопичувальний характер, при цьому відбувався повільно щодо технологій ведення війн. Саме за капіталістичного способу виробництва розвиток продуктивних сил, зокрема воєнної їх складової, став стислішим у часі і вбудованим у циклічну динаміку суспільного виробництва. З часів первіснообщинного устрою до повноцінного становлення капіталістичної суспільно-економічної формації відбулися три революції у воєнній справі. З другої половини ХІХ століття і доте-

пер, тобто впродовж 150–160 років, відбулися повною мірою дві революції у військовій справі й почалася третя, така, що передбачала ведення безконтактних війн із застосуванням високоточної зброї. Слід відзначити таку закономірність: упродовж XX–XXI століть зовнішня військовично-загарбницька діяльність провідних країн має сталу тенденцію до розширення, при цьому військова політика втрачає зовнішній щодо економічної системи характер і стає вбудованим у неї інструментом. Така трансформація – результат еволюції суспільно-економічних формацій, проте процес прискорився саме на етапі індустріального капіталізму. Друга технологічна революція дозволила вести першу світову війну – без відповідних досягнень технологічної революції у сфері засобів пересування і комунікацій, військових технологій це було б неможливо, зокрема без винаходу і промислового впровадження наприкінці XIX століття автоматичної зброї. Але до глобальної соціально-економічної кризи, що вибухнула 1929 року (Великої депресії), військова справа залишалася зовнішньою щодо економічної системи і використовувалася як інструмент досягнення цілей економічної політики. В результаті розвитку кейнсіанської теорії, емпіричною базою якої була перша хвиля Великої депресії, а конструктивніші плоди застосування виявилися в результаті подолання другої її хвилі та під час другої світової війни, в США сформувалася нова модель капіталізму, яку слід було б визначити як монополю-мілітаристичну ринкову економіку, що підтримується і розвивається інститутом держави, яка дедалі більшою мірою набуває характеристик держави – військової корпорації. Економічна політика такої держави базується на концепції військового кейнсіанства.

Дослідження проблеми інституційних основ впливу військового кейнсіанства на розвиток соціально-економічних циклів у США обґрунтовується такими положеннями: кейнсіанська теорія доводить необхідність посилення впливу інституту держави на економіку; реалізація ж цієї теорії приводить до того, що саме інститут держави створює стимули економічної поведінки суб'єктів господарювання. Дж.М.Кейнс вважав, що його теорія "...вказує на життєву необхідність створення централізованого контролю в питаннях, які нині здебільшого надано приватній ініціативі, багато широких сфер діяльності лишаються неохопленими... Установлення централізованого контролю, необхідного для забезпечення повної зайнятості, вимагатиме, звичайно, значного розширення традиційних функцій уряду" (1993. С. 514–515). Інституційні основи впливу військового кейнсіанства на соціально-економічний цикл у США виявляються, перш за все, в тому, що вагомим стимулом економічної поведінки суб'єктів господарювання стає збільшення військових видатків, здійснюваних інститутом держави. При цьому простежується взаємозумовленість динаміки військових видатків і зміни стадій соціально-економічного циклу.

Методологія, викладена Дж.М.Кейнсом у праці "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей", стала підставою багаточислості сучасного кейнсіанства і некейнсіанства. При цьому успіх кейнсіанства зумовлений тим, що ця теорія породжена самим господарським життям, яке чітко вказало напрямки й основний склад уточнень і змін (Дейкин, 2011). Військове кейнсіанство є цілком самостійним напрямком розвитку сучасного кейнсіанства, що обґрунтовує необхідність зростання військових видатків держави як інструменту забезпечення зайнятості населення і підвищення рівня життя, а також інноваційного розвитку. Л.Тьорджеон прямо говорить, що військове кейнсіанство виявилось надзвичайно успішним у прискоренні економічного розвитку США від Ф.Рузвельта до Р.Рейгана (Васильев, 2011). Теоретичним обґрунтуванням економічної політики Р.Рейгана були рецепти "чистого" капіталізму, вільного ринку і неоліберального монетаризму.

Проте за період його правління істотно зросли масштаби федеральних і консолідованих бюджетних видатків, затрати на державне споживання (оборонне замовлення), в кілька разів збільшився бюджетний дефіцит державний борг. Такі тенденції свідчать про те, що результати економічної політики Р.Рейгана цілком збігаються зі схемою "кейнсіанських" анти-кризових дій та їх наслідків (Дейкин, 2011).

Т.Канова стверджує, що президенти Дж.Кеннеді і Р.Рейган широко використовували поєднання воєнного і комерційного кейнсіанства (воєнні видатки і зниження податків відповідно) як локомотиви економічного зростання (Canova. P. 500). Д.Фельдман, оцінюючи майбутнє конверсії у глобалізовану епоху, визнає, що воєнне кейнсіанство заручилося підтримкою з боку могутніх кіл у суспільстві та бюрократії, що прагнуть розширити робочі місця і допомогти сприятливим ринкам (наприклад, воєнного експорту) (Фельдман, 2001).

Наслідки першої світової війни зумовили визнання Дж.М.Кейнсом того, що "...спорудження пірамід, землетруси, навіть війни можуть стати стимулом до збільшення багатства, якщо виховання наших державних діячів на принципах класичної політичної економії не дозволяє обрати який-небудь кращий шлях" (1993). Також Дж.М.Кейнс був переконаний, що "...як видатки на ведення війни виявляються єдиною формою величезних затрат, що фінансуються за допомоги позик, яку державні діячі вважають за виправдану, так і видобуток золота є єдиним приводом для такого копання ям у землі, яке банкіри готові вважати за здорове фінансове підприємство. І той і той види діяльності відіграли свою роль у прогресі за відсутністю кращого" (1993).

Один із найвідоміших послідовників Дж.М.Кейнса Е.Хансен визнає значний вплив у 1947–1950 роках фіскальних операцій уряду, зокрема величезних воєнних видатків мирного часу і програми допомоги іноземним державам на економічний стан США. Сферами ризику з погляду підтримання досягнутого доходу і зайнятості він вважає вкладення в основний капітал, витрати на споживчі товари тривалого користування, програму допомоги європейським країнам в аспекті можливого її згортання. У разі відсутності дієвих контрзаходів одночасний розлад усіх цих сфер здатен спричинити жорстоку депресію. Проте, на думку Е.Хансена, перспектива повністю змінилася, коли в результаті розпочатої корейської війни з'явилися види на постійні великі воєнні видатки. Значну увагу у працях Е.Хансена приділено обґрунтуванню необхідності та розробленню антициклічної політики, особливо її важливої складової – фіскальної політики. Е.Хансен вважав, що саме в періоди ослаблення витрачання приватного капіталу можна дозволити державні і суспільні плани покращень і програми підвищення добробуту. При цьому він визнавав об'єктивний характер вимог національної безпеки та їх вплив на економічну кон'юнктуру (1997).

Воєнне кейнсіанство – напрям в економічній науці, який став важливою складовою економічної політики інституту держави США з 1940-х років. На початку XXI століття державна економічна, насамперед, фіскальна політика в США була поєднанням таких напрямів: зниження податків; ухвалення Плану американського відродження і реінвестицій, що отримав законодавче оформлення 2009 року; нарощування воєнних видатків (Васильев, 2011). Воєнне кейнсіанство відіграє роль елемента господарської системи, що формує державні стимули економічної поведінки суб'єктів господарювання на макро- і глобальному рівнях.

На обґрунтування того, що з другої половини XX століття провідні країни західноєвропейської цивілізації на чолі зі США активно застосовують інструменти воєнного кейнсіанства, а для США вони стали внутрішні-

ми, вбудованими в економічну систему, зіставимо хронологію криз середніх соціально-економічних циклів і хронологію війн і воєнних конфліктів за участю США (таблиця). З моменту утворення НАТО до цих подій причетній країні Старої Європи. Основою мілітаристської економічної політики США на тривалий час стали викладені в доповіді № 68 Ради національної безпеки програми забезпечення національної безпеки.

Таблиця

Хронологія розгортання соціально-економічних криз і воєнних заходів

Період кризи	Період війн, воєнно-політичних конфліктів, значущих для ВПК подій, що настають за економічною кризою
1937–1938	Друга світова війна (1939–1945)
1948–1949	Берлінська криза (1948–1949); утворення НАТО (1949); війна в Кореї (1950–1953)
1957–1958	Запуск Радянським Союзом штучного супутника Землі (1957); Крибська криза (1962)
1968–1970	Війна у В'єтнамі (1964–1973); війна в Лаосі (1964–1973); війна в Камбоджі (таємна участь США з 1969 року, інтервенція з 1970-го)
1973–1975	Завершення війни у В'єтнамі (1973) і Лаосі (1973)
1979–1982	Війна в Афганістані (1979–1989)
1990–1991	Падіння Берлінської стіни (1989); розвал СРСР (1991); війна в Персидській затоці проти Іраку "Буря в пустелі" (1991); посилення процесу розширення НАТО на схід, що почався відразу після розпаду СРСР і розпуску воєнно-політичної Організації Варшавського договору (1992); війна в Сомалі (1993)
1998	Війна НАТО проти Югославії, розпочата з операції "Союзницька сила", що була проведена без санкції ООН (1999)
2000–2001	Терористичний акт у США (2001); війна в Афганістані, що почалася в 2001 році з операції "Непохитна свобода", припинення воєнних дій заплановано на 2013 рік; вихід США з договору по ПРО (2002); воєнна операція об'єднаних сил США і антиіракської коаліції "Шок і трепет" ("Свобода Іраку") (2003)
2007–2013	Збройний конфлікт у Південній Осетії (2008); війна в Лівії (прихована інтервенція) (2011)

Про те, що розроблені у згаданому документі рекомендації значною мірою породжені досвідом подолання другої хвилі Великої депресії, свідчить викладене в NSC-68 твердження: одним із найважливіших уроків, здобутих із другої світової війни, є те, що американська економіка, коли вона працює на рівні, близькому до максимальної продуктивності, може забезпечувати величезні ресурси для цілей, не пов'язаних із цивільним споживанням, за збереження високого рівня життя¹. Загальний висновок із наведеної таблиці полягає в такому: з кінця 1930-х років розв'язування війн і політичних конфліктів, що загрожують вилитися у воєнні дії, здебільшого, хронологічно збігається з періодами виходу економіки США, кон'юнктура якої після другої світової війни стала визначальним чинником у світовій економіці, з кризового стану до підвищувальної тенденції. Навіть за часів, коли кейнсіанську теорію піддавали суспільній і науковій обструкції, тобто починаючи з 1970-х років і до початку поточної світової економічної кризи, її рекомендації щодо воєнного кейнсіанства досить активно застосовували.

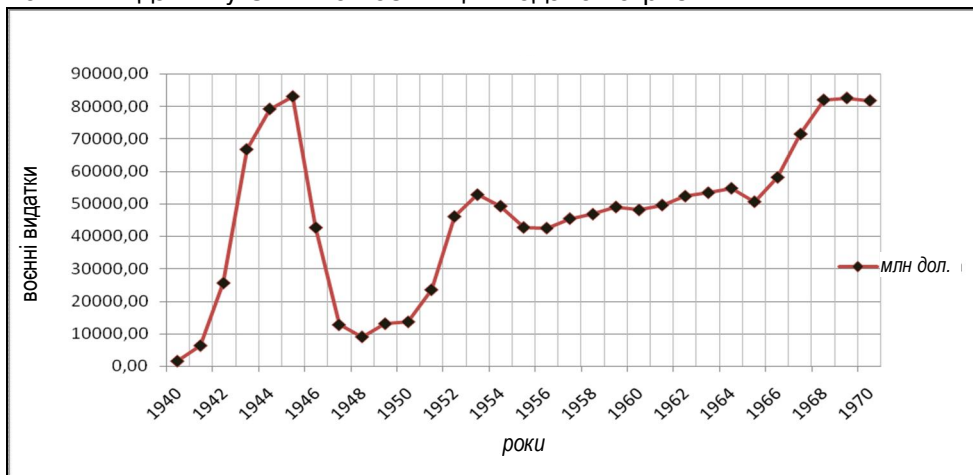
Коротко охарактеризуємо ті заходи американського уряду, які слід тлумачити як елементи економічної політики воєнного кейнсіанства, дотримуючи при цьому хронологічну послідовність соціально-економічних

¹ Задачи и программы национальной безопасности США. NSC-68, 14 апреля 1950 г. // <http://doc20vek.ru/node/586>.

криз. Найглибша соціально-економічна криза ХХ століття вибухнула в США і тривала не менше 12 років (1929–1941). Перша і найжорстокіша хвиля Великої депресії – це період 1929–1933 років. Реалізовувана з 1933 по 1938 роки політика "нового курсу" на практиці не перешкоджала експорту авіаційної, хімічної продукції, боєприпасів і вибухових речовин до Німеччини, а також установленню тісних зв'язків між американськими і німецькими монополіями: концерн "General Motors" активно співпрацював з "Opel", "Standard Oil" з "IG Farben", "General Electric" уклала картельну угоду з Крупом і контролювала третину капіталу Загальної компанії електрики (Хайем, 1985). Незначне покращення економічної ситуації в 1935–1936 роках змінилося другою хвилею кризи (1937–1938). Подальше по-жвавлення економіки пов'язане з розгортанням другої світової війни, впродовж якої США вже офіційно й активно здійснювали заходи, які слід тлумачити як упровадження економічної політики воєнного кейнсіанства. Найважливіші з них: зміна 4 листопада 1939 року закону про нейтралітет і скасування ембарго на вивіз важливих воєнних матеріалів і зброї; ухвалення 30 червня 1940 року "Програми озброєнь", на яку було виділено 5,5 млрд дол.; ухвалення 11 березня 1941 року закону про ленд-ліз; державне планування й управління значною частиною економіки; збільшення воєнних замовлень; милітаризація науки. Обсяг будівництва підприємств із виробництва воєнної продукції 1942 року був найбільшим за всю війну², що стало могутнім нагнітачем економічної кон'юнктури в США і дозволило досягти максимального в перед- і післявоєнний періоди темпу приросту реального ВВП – 18,8%. У 1942–1943 роках США демонстрували вражаючі темпи економічного зростання. Створення нових потужностей у воєнній промисловості на 75% здійснювалося коштом держави. Централізований перерозподіл федерального бюджету орієнтувався на розвиток виробництва нових озброєнь, відповідних наукових досліджень і розроблень. Зниження темпу зростання державних воєнних видатків після 1945 року привело до згортання воєнного виробництва, що не забарилося позначитися на стані економічної кон'юнктури: темп приросту реального ВВП 1946 року склав -19%, негативним його значення залишалося і 1947-го. Згортання державного стимулювання воєнної промисловості зробило свій значущий внесок у розвиток циклічної кризи 1948–1949 років. Ця соціально-економічна криза особливо примітна розвитком воєнно-політичної кризи, що була важливою інформаційною передумовою "холодної війни" і створення НАТО (Берлінська криза 1948–1949 років). Саме ухвалення плану Маршалла і створення НАТО стало дієвим заходом із подолання циклічної соціально-економічної кризи. План Маршалла не лише передбачав економічні преференції для американського бізнесу в Західній Європі, але і закладав основу воєнно-політичному єднанню західноєвропейських країн і США, що набуло форми "холодної війни" і стало ідеологічною опорою подальшого нарощування воєнно-промислового комплексу і реалізації економічної політики воєнного кейнсіанства. НАТО і зараз є не лише воєнно-політичним інститутом, а і значущим суб'єктом глобальних економічних відносин. Процес утворення НАТО 1949 року сприяв збільшенню попиту на продукцію ВПК і пов'язаних із ним галузей, зокрема на продукцію, необхідну для будівництва воєнних баз НАТО, що значною мірою сприяло новому циклічному економічному підйому. Після другої світової війни США взялися за будівництво і збереження численних воєнних баз приблизно у 100 країнах світу. З витрачених країнами НАТО коштів на створення воєн-

² История второй мировой войны. 1939–1945 (Военная экономика США) // <http://www.istorya.ru/book/ww2/index.php>.

ної інфраструктури впродовж 1951–1981 років на частку США припадає 36% (Спиридонов, 2012). Воєнне втручання США у громадянську війну в Кореї (1950–1953) також сприяло розвитку підвищувальних тенденцій в економіці через збільшення воєнних асигнувань, чисельності озброєних сил, зростання воєнних замовлень. Війна в Кореї супроводжувалася сталим економічним зростанням у США, після закінчення війни відбувся економічний спад (1953–1954). "Дешева" воєнна політика Ейзенхауера суперечила інтересам воєнно-промислового комплексу. Цієї політики йому вдавалося дотримуватися до нової, вже другої економічної кризи (1957–1958) за час його перебування на посту президента. Запуск Радянським Союзом 1957 року штучного супутника Землі зумовив посилення державної підтримки досліджень із створення міжконтинентальних балістичних ракет і пов'язаних із цим проектів. Починаючи з 1960-х років у США на озброєння приймають шахтні міжконтинентальні балістичні ракети, а також активно будують сховища на випадок термоядерного нападу СРСР. Доволі тривалий економічний підйом у США (1961–1966) припадає на початок в'єтнамської війни, а початок економічної кризи (1973–1975) збігається з часом її завершення. Уже в 1968–1970 роках економіка входить у чергову кризову фазу, а криза 1973–1975 років була однією з найглибших циклічних соціально-економічних криз другої половини ХХ століття. Така ситуація свідчить про те, що застосування інструментів воєнного кейнсіанства не спроможне змінити сутність капіталістичної економіки ні за допомоги структурної її перебудови на воєнній основі, ні застосуванням державних антициклічних заходів. Іманентні суперечності капіталістичного способу виробництва періодично потребують свого хоча б часткового розв'язання, що відбувається у вигляді соціально-економічних криз середніх циклів і зміни технологічних укладів у процесі великих циклів. Такою була циклічна й одночасно структурна криза 1973–1975 років, пов'язана з початком домінування п'ятого технологічного укладу і розвитком знижувальної хвилі четвертого великого циклу. Саме він виявив зниження ефективності інструментів воєнного кейнсіанства. Динаміку державних видатків у США на воєнні цілі подано на рис. 1.

Рисунок 1. Динаміка воєнних видатків держбюджету США в рамках четвертого технологічного укладу

Побудовано на підставі даних: Outlays by Superfunction and Function: 1940–2017 // <http://www.whitehouse.gov/omb/budget/Historicals>.

Із 1940 року до початку 1970-х чітко простежується закономірність: напередодні (1–2 роки) чергової циклічної кризи воєнні видатки в США знижу-

ються порівняно з попереднім періодом. Це справедливо для кризи 1948–1949 років, 1957–1958-х, частково для 1968–1970-х, оскільки зниження, що відбулося 1965 року, перебивається збільшенням воєнних видатків у подальші два роки. Загалом до початку 1970-х років політика воєнного кейнсіанства діє цілком успішно, але згодом її ефективність дещо знижується, чому сприяють такі обставини: а) наявність ядерної зброї зумовлює можливість ведення війн п'ятого покоління, що ускладнює розв'язування світової війни; б) розпад СРСР трохи уповільнив темпи гонки озброєнь. США і Радянський Союз, що вступили в гонку озброєнь відразу ж після завершення другої світової війни, задавали цим процесом напрямок науково-технічного прогресу, паралельно воєнно-політичні інструменти дедалі глибше впліталися в економічні механізми кожної з супердержав. Розпад СРСР був значною мірою зумовлений спричиненими гонкою озброєнь структурними диспропорціями економічної системи планово-директивного господарства. Сьогодні структурні диспропорції економіки США є достатньою умовою для розгортання політичної кризи. Стратегія втягування СРСР до гонки озброєнь, спрямована на доведення його до економічного краху, себе цілком виправдала, проте при цьому певні вживані США тактичні інструменти в короткостроковому періоді приносили економічні втрати. Доктрина Картера, що обґрунтовувала необхідність не лише воєнно-політичного, але й економічного тиску на СРСР, зокрема за допомоги ембарго на постачання зерна і високотехнологічних товарів в СРСР, негативно позначилася на стані економічної кон'юнктури Північної Америки, а також європейських країн. До розпаду СРСР розвиток воєнно-економічних інструментів кейнсіанства відбувався в умовах діалектичної суперечності інтересів двох ідеологічно протилежних, але єдиних у своєму прагненні посідати домінуюче в геополітиці місце супердержав. Протилежними були вихідні й основні економічні відносини способів виробництва, але єдиною була воєнно-технократична сутність економічного базису. За таких умов відбулася третя технологічна революція, що відбулося в четвертій енергореволюції (атомна і газова енергетика), а також у переході від четвертого технологічного укладу до п'ятого. Усі з указаних революційних змін відбулися і в СРСР, що свідчить про об'єктивний характер конвергенції капіталізму і соціалізму навіть в умовах "холодної війни". В ідеологічному аспекті конвергенція репрезентована традиційно сильною лівою ідеєю в Західній Європі. Спроби трансформації планової соціалістичної економіки шляхом упровадження в неї елементів ринкової економіки у процесі "косигнської реформи" в СРСР і активне застосування індикативного планування у країнах Західної Європи, насамперед у Франції, і є проявами конвергенції капіталізму і соціалізму. Відповідно, це прояви конвергенції засадничих принципів функціонування інституту держави. У 1970-ті роки не лише було розв'язано суперечності між рівнем розвитку продуктивних сил і формою виробничих відносин у їх технологічній частині шляхом переходу до нового, п'ятого технологічного укладу, але і складаються умови, за яких з'являються два шляхи розв'язання суперечності в частині зміни суспільно-виробничих відносин: 1) конвергенція капіталізму і соціалізму; 2) руйнування планової соціалістичної економіки і трансформація капіталізму у глобальний капіталізм транснаціональних корпорацій. Економічна і воєнно-політична переваги західноєвропейської цивілізації багато в чому зумовили те, що соціально-економічна динаміка була спрямована на другий шлях. Проте це було лише частковим розв'язанням суперечностей капіталістичного способу виробництва і не означало остаточного встановлення його домінування. Сама сутність технократично-мілітаристичної економічної системи, особливо на стадії зрілості та переходу до розпаду, породжує гео економічні та геополітичні конфлікти, що свідчать про загострення внутрішніх супереч-

ностей глобального капіталізму. Конструктивний шлях до менш антагоністичної суспільно-економічної формації передбачає трансформацію найважливіших соціальних інститутів: відродження сім'ї як найважливішого первинного соціального інституту; трансформацію інституту держави з корпорації, що надає якісні послуги лише високоплатоспроможним громадянам, в корпорацію повноважних і рівноправних її учасників; трансформацію інституту приватної власності в суспільну. Такий варіант розвитку подій можливий лише в умовах подолання взаємної ворожості між цивілізаційно близькими країнами, що задають хід суспільної еволюції. Це, передусім, США і провідні країни Західної Європи, з одного боку, і Росія – з іншого. Незважаючи на принципи відмінності в цивілізаційній сутності зазначених країн, вони історично нерозривно пов'язані і збагачують одна одну в науково-технологічній, культурній і політичній сферах. Деструктивний варіант розв'язання суперечностей домінуючого нині способу виробництва може бути реалізований шляхом подальшої вестернізації глобального соціуму й установалення світової економічної системи мілітаристичного характеру. У цьому разі можливі такі варіанти розвитку подій: 1) здійснення давніх домагань західноєвропейської цивілізації щодо завоювання Хартленда, що в сучасних умовах доступно через ведення безконтактних війн шостого покоління, зокрема інформаційних; 2) ідеологічна асиміляція Хартленда і його добровільне включення в межі нової глобальної держави. Що стосується другого варіанту, то тут останнім часом спостерігаються явні успіхи. Насамперед, це успіх вестернізації у Східній Європі, в деяких країнах пострадянського простору (Латвія, Естонія, Литва, Україна, Грузія), а також перманентне посилення прозахідних настроїв у Росії. Доки Хартленд не поверне собі втрачені сакральні цінності та не отримає таким чином цивілізаційну цілісність, він слугуватиме викликом для західноєвропейської цивілізації, яка в концепції Маккіндера модифікується в атлантичну цивілізацію. Після провалу політики "стримування шляхом інтеграції", здійснюваної США щодо СРСР (1945), з 1947 року починається впровадження доктрини стримування, яка переросла з часом у доктрину "взаємно гарантованого знищення", що ініціювала новації як у теорії воєнної науки, так і у воєнній техніці та технологіях.

Інституційні аспекти реалізації політики стримування стосовно СРСР чітко простежуються в доповіді Ради національної безпеки США NSC-68, у якій суб'єктивно визначено критерії розмежування вільної держави і держави-деспотії. Обґрунтування цих критеріїв мають софістичний характер, але оперують категоріями, що визначають спосіб мислення: ідея свободи, в основі якої лежить законність, сприйняття індивіда як головної цінності, різнобічність, терпимість; ідея рабства. Отже, розмежовано інституційні основи двох конкуруючих способів виробництва. При цьому основним інструментом політики вільного суспільства в міждержавних відносинах визнано силу і привабливість його ідеї³. У другій половині ХХ століття глобальна геополітика і, відповідно, геоекономіка ґрунтувалися на засадах "рівноваги страху", або "утримання від удару за допомоги страху", між двома провідними в економічній, воєнно-політичній та ідеологічній сферах світової соціально-економічної динаміки країнами. Ця стратегія обґрунтовувала необхідність фінансування воєнних інновацій і в США, і в СРСР. Цілі обох країн були багато в чому схожими, але форми економічного механізму їх реалізації кардинально відрізнялися. В американській економічній системі воєнно-економічні інструменти стали вбудованими інструментами антициклічного регулювання економіки і спрямовані на максимізацію норми прибутку у воєнно-промисловому комплексі. Інновації у воєнній сфері з

³ Задачи и программы национальной безопасности США. NSC-68, 14 апреля 1950 г.

часом використовували в цивільних галузях економіки, і доволі успішно: породжені у ВПК інформаційні технології, що стали основою монопольного становища США на ринку програмних продуктів, підсилюють воєнно-політичне домінування цієї держави. США успішно використовували ресурсний потенціал країн-сателітів, особливо з розряду економічно і політично малорозвинених, отримуючи вигоди більші за надані інвестиції та допомогу. Безумовно, американська економіка має серйозні структурні диспропорції, зокрема гіпертрофований воєнно-промисловий комплекс. Суспільна ідеологія в цій країні, що формально надає всім шанс і право на успіх, але не гарантує його і не покладає на інститут держави зобов'язань із забезпечення добробуту для всіх, утримує громадськість від яких-небудь кардинальних дій щодо воєнного лобі.

Радянська економічна система мала набагато сильніше порівняно зі США навантаження в гонці озброєнь. Це було зумовлено зобов'язаннями радянської держави щодо забезпечення загальнодоступності найважливіших соціальних благ: обов'язкового працевлаштування, безкоштовної медицини, освіти, доступного житла, низької вартості комунальних послуг тощо. Жодна капіталістична країна на той момент абсолютної зайнятості всіх працездатних і тих, хто хотів працювати, забезпечити не могла, та і мети такої не мала. Усі вказані соціальні блага в більшості капіталістичних країн, особливо в США, є не так об'єктом державних витрат, як сферою бізнесу. Щодо країн, що склали дружній СРСР блок, радянська держава застосовувала патерналістську економічну політику, переважно витратного характеру. Натомість воєнно-промисловий комплекс не виконував достатньою мірою ні мультиплікативної для економіки і науки, ні антициклічної функції. Необхідність згаданих функцій була об'єктивною, оскільки планово-централізована радянська економіка, будучи залученою в експортно-імпорتنі операції з капіталістичними країнами, також переживала певні кон'юнктурні коливання. Воєнна економіка в США сприяла розвитку підвищувальних хвиль усієї економіки, а в СРСР вона була важливою складовою економічного базису, проте доволі автаркічною і реципієнтною.

Досконалість володіння інструментами воєнного кейнсiанства, яке демонструє США, полягає в тому, що: а) у бойових діях першої та другої світових війн США активної участі не беруть, але в результаті отримують найпотужніший стимул економічного підйому – по суті, після першої світової війни починається процес витіснення Британської імперії з позиції світової імперії, розпадаються Російська, Австро-Угорська, Німецька, Оттоманська імперії; після другої світової війни США стають безумовним лідером капіталістичного світу; б) на поверхні явищ участь США у воєнних конфліктах другої половини ХХ століття відчутних досягнень не приносить, радше невдачі, але дестабілізація стратегічних у геоeкономічному значенні країн або навіть континентів (наприклад, Африки) є важливою з точки зору контролю стратегічно важливих територій для транспортування необхідних США ресурсів. Контроль над Сомалі, наприклад, продиктований інтересом до Аденської затоки, через яку проходить найбільший міжнародний морський шлях між Європою й Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. Тому, незважаючи на провал спроби США взяти під контроль територію Сомалі 1993 року (резолюція № 794 СБ ООН), 2011-го вони її поновили, але вже у формі підтримки воєнної операції "Лінда Нчі" (Влчек, 2012). Воєнна присутність США на території Афганістану, початок якої збігається з розгортанням чергової циклічної кризи, на перший погляд, не дає того економічного ефекту, на який розраховували США, хоча б щодо видобутку енергоресурсів. З 1979 року Афганістан є об'єктом активних воєнно-політичних дій США, але лише 2006 року геологічна служба США провела

масштабне дослідження території країни, в результаті якого було виявлено значні запаси вугілля, нафти і газу. Транспортна інфраструктура в Афганістані практично відсутня, а шляхи транспортування енергоресурсів мають пролягати територією країн, стосовно яких політика США є не зовсім дружньою, наприклад, Ірану. Ці обставини є важливою передумовою політичного тиску на Іран і, зрештою, можуть призвести до воєнних дій, ініційованих за будь-яким з уже випробуваних на Югославії, Іраку Афганістані, Лівії та багатьох інших країнах сценаріїв. Слід відзначити також такий ефект воєнних операцій США, як зростання замовлень на відновлення всіх видів інфраструктури постраждалих держав, що, по суті, є інструментом нагнітання економічної кон'юнктури.

Загалом соціально-економічна динаміка ХХ століття розвивається в умовах посилення мілітаристичної спрямованості геополітики постколумбової доби. Згідно з геополітичною концепцією Хелфорда Маккіндера, в постколумбову добу, коли не завойованих земель уже не існує, динамічні пульсації цивілізацій приречені на зіткнення, залучення народів до вселенської громадянської війни (Нартов, 2007). Маккіндер як основний контраст політичної карти Європи розглядає контраст між величезними просторами Росії, з одного боку, і групою значно менших територій західноєвропейських країн – з іншого. Саме територію цього недоступного судам великого регіону Євро-Азії Маккіндер визначає як осьовий регіон світової політики. За Росією він визнає центральне стратегічне положення стосовно країн Скандинавії, Польщі, Туреччини, тодішньої Персії, Індії та Китаю. Таке положення Росії виражається в можливості завдавати ударів і, відповідно, отримувати їх за всіма напрямками, крім півночі. Що стосується північного напрямку, то за сучасного рівня розвитку воєнних технологій складності в нанесенні й отриманні у відповідь ударів уже подолано. У працях Маккіндера простежуються обґрунтування потенційної загрози з боку Росії як осьової держави (1995. С. 162–169).

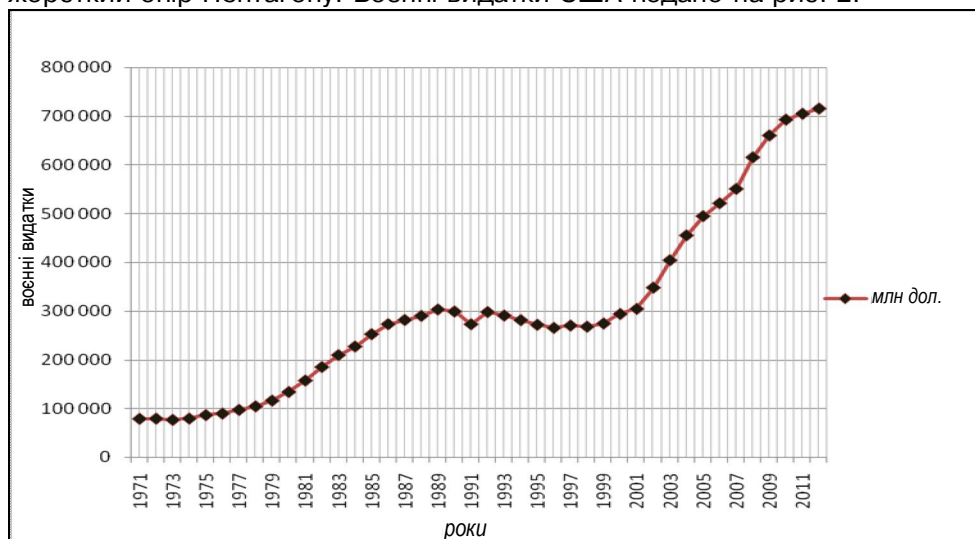
Слід зазначити, що ключові моменти концепції Маккіндера знайшли своє застосування і розвиток в американській доктрині стримування, спрямованій проти домінування СРСР у межах Хартленда. Новітнім напрямком розвитку зовнішньополітичної доктрини і, відповідно, воєнної економіки США 2012 року було заявлене президентом скорочення видатків на деякі воєнні програми й інвестування заощаджених коштів у такі сфери, як системи стеження, безпілотна техніка, супутники. Також Пентагон планує активізувати свою діяльність у кіберпросторі. Відзначимо, що кіберпростір є важливою сферою ідеологічної війни, спрямованої на руйнування національних соціальних інститутів і нав'язування вестернізованого способу мислення. Цей напрямок зовнішньополітичної доктрини США є сучасною інтерпретацією позначеної в доповіді Ради національної безпеки США NSC-68 необхідності затвердження цінностей так званого вільного суспільства. Документ стверджує, що на ідеологічному і психологічному рівнях у боротьбі за розуми людей конфлікт набуває світових масштабів. І саме перемога в ідеологічному конфлікті гарантує успіх. Значну увагу в доповіді приділено ризикам, пов'язаним із загрозою американським соціальним інститутам з боку СРСР, а також необхідності ідеологічної перемоги над системою ворожих радянських цінностей⁴.

Повернемося до хронології соціально-економічних криз і застосування інструментів воєнного кейнсіанства і підтвердимо наведені міркування про цивілізаційне суперництво. Радянський Союз зруйновано 1991 року. Криза середнього соціально-економічного циклу, що почалася в США 1990 року,

⁴ Там же.

вже 1992-го змінилася щорічним приростом ВВП понад 3%, а також зростанням продуктивності праці в економіці загалом. Ця тенденція триває до 2001 року. За цей час США активно проводять воєнні операції за межами американського континенту, зокрема, в Іраку, Сомалі, Судані, Боснії, Афганістані, Югославії. Незабаром після падіння Берлінської стіни адміністрація Буша представляє нову Стратегію національної безпеки. На внутрішньому фронті вона закликає до посилення "індустріальної бази оборони", створюючи стимули для "інвестування в нові засоби виробництва й обладнання тією самою мірою, що і в дослідження і розвиток". Використаний у Стратегії термін "індустріальна база оборони" пов'язаний із концепцією високотехнологічної економіки і критично залежить від динамічного державного сектора. Економіку США лише постулюють як ліберальну модель, вільний ринок нав'язують країнам, дуже слабким, щоб чинити опір (Хомський, 2008).

У період 2001–2009 років зростання воєнних видатків США не було нижчим за позначку 7,8% (Толкачєв, 2011). Не останню роль у цьому відіграла побудова глобальної системи ПРО, розпочата після виходу США з договору щодо ПРО. Виходячи з хронології воєнних заходів і криз середніх соціально-економічних циклів, розглянутих на прикладі США, можна визнати, що чіткий взаємозв'язок існує. Проте його характер починаючи з 1970–1980 років змінюється – ефективність кейнсіанських воєнно-економічних інструментів в частині державного фінансування війн знижується. Про це свідчить те, що щорічне зростання світових воєнних витрат складало в 2001–2009 роках у середньому 5,1% (Толкачєв, 2011), проте це не перешкодило розгортанню чергової циклічної соціально-економічної кризи. Економіка США є такою мілітаризованою, що будь-які спроби змінити її структуру, зменшивши державні воєнні видатки, натрапляють на жорсткий опір Пентагону. Воєнні видатки США подано на рис. 2.

Рисунок 2. Динаміка воєнних видатків держбюджету США в рамках п'ятого технологічного укладу

Побудовано на підставі даних: Outlays by Superfunction and Function: 1940–2017 // <http://www.whitehouse.gov/omb/budget/Historicals>.

З початку 1970-х років втрачається чітка взаємозумовленість економічних криз і зниження воєнних видатків. У подальшому точками відліку чергового витка зростання воєнних видатків є: 1979 рік – розгортання циклічної кризи і початок війни в Афганістані; 2001-й – чергова економічна криза і війна в Афганістані. Криза триває 2002 року і супроводжується ви-

ходом США з договору щодо ПРО, а також розв'язуванням воєнної кампанії проти Іраку 2003 року.

2011 року в умовах соціально-економічної кризи в США Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations CFR) запропонувала нову зовнішньополітичну доктрину "відновлення" (restoration), що передбачає відновлення сили країни і поповнення її ресурсів – економічних, людських, матеріальних. Вона була підтримана президентом Обамою, проте дуже повільне виведення військ з Афганістану і воєнне втручання до Лівії йшли врозріз із нею. Доктрина не передбачала відмови від воєнних інструментів розв'язання економічних і політичних проблем США. Було запропоновано обмеження кількості "війн вибору", тобто таких, що захищають не життєво важливі інтереси країни. Суспільству було запропоновано вибір – вести війну чи обмежитися альтернативною політикою. При цьому визнавалися "війни необхідності", що зачіпають життєві інтереси США, коли використання військової сили є безальтернативним (Арзуманян, 2011).

Таким чином, криза політики воєнного кейнсіанства виявляється, передусім, у тому, що зростання державних видатків на воєнні цілі трансформувалося з інструменту запуску чергової підвищувальної тенденції середнього соціально-економічного циклу в необхідну умову функціонування американської економіки. Проте це не є підставою для відмови від політики воєнного кейнсіанства. Полеміка в США точиться лише навколо тактичних проблем застосування воєнного кейнсіанства, стратегічні цілі залишаються незмінними. Глобальне воєнно-політичне лідерство – основа економічного процвітання США, тому воєнно-економічні інструменти не втрачають своєї актуальності навіть в альтернативних інтересах сучасного Пентагону концепціях зовнішньої політики.

Отже, для сучасного етапу розвитку соціально-економічних циклів є характерним глибший, ніж раніше, проте і ретельніше приховуваний антагонізм цивілізацій. Кожна з проаналізованих нами криз середніх соціально-економічних циклів ХХ століття на прикладі США супроводжувалася посиленням мілітаристичної спрямованості в розвитку інституту держави, що відбивалося, насамперед, в економічній політиці воєнного кейнсіанства. Як і за часів "холодної війни", сьогодні важливою складовою політики воєнного кейнсіанства є ослаблення базисних соціальних інститутів країн, що піддаються економічній і політичній експансії у процесі соціально-економічних циклів мілітаризованої економіки. Ефективність такого інструмента політики воєнного кейнсіанства, як збільшення воєнних видатків, у США з 1970-х років неухильно знижується, проте це не стає причиною відмови від нього, оскільки воєнні видатки стали необхідною умовою функціонування економіки. Також важливою складовою воєнного кейнсіанства слід визнати протекціонізм. Найбільш значущими його проявами в США стали план Маршалла, що накладав обмеження на торгівлю з соціалістичними країнами, і поправка Джексона-Веніка, відповідно до якої радянський експорт у США обкладали митом, що значно перевищував звичайне. Активні заходи з реалізації плану Маршалла збігаються з розгортанням першої післявоєнної кризи середнього соціально-економічного циклу (1948–1949). Закон про торгівлю з поправкою Джексона-Веніка набув чинності 1975 року, що збігається з періодом однієї з найглибших соціально-економічних криз ХХ століття.

Література

Арзуманян Р. Среда безопасности XXI века и контуры внешнеполитической доктрины США // <http://bs-kavkaz.org/2012/01/sreda-bezopasnosti-xxi-veka-i-kontury-doktriny-usa/>.

- Васильев В.С.* Бюджетная политика администрации Б. Обамы: промежуточные итоги // http://www.rusus.ru/print.php?id=238#_edn26.
- Влчек А.* Грабь всё, или "Защита нации" // <http://www.newsland.ru/news/detail/id/1011048/>.
- Дейкин А.И.* Кейнсианское лицо либеральной экономики США // <http://webcenter.ru/~akorneev/papers/dei-kein.html>.
- Кейнс Дж.М.* (1993) Избранные произведения. М.: Экономика.
- Классики кейнсианства: В 2-х т. (1997). Т II. Экономические циклы и национальный доход. Ч. III–IV / Э. Хансен. Сост.: А.Г.Худокормов. М.: Экономика.
- Маркс К., Энгельс Ф.* (1995) Соч. Изд. 2-е. Т. 13. М.: Политиздат.
- Маккиндер Х.Дж.* (1995) Географическая ось истории // Полис. № 4.
- Нартов Н.А.* (2007) Геополитика. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Единство.
- Спиридонов Т.В.* (2012) Военные базы США за рубежом // Политические и военно-экономические аспекты обеспечения международной и региональной безопасности (Сб. докладов молодых учёных и аспирантов на Научной конференции молодых учёных ОСИ ЦМБ ИМЭМО РАН 8 декабря 2011 г.) / Отв. ред. Д.А.Чижов. М.: ИМЭМО РАН.
- Толкачёв С.* Бюджетные проблемы Пентагона в период глобального финансового кризиса // http://www.perspektivy.info/oykumena/kotel/budzhetynye_problemy_pentagona_v_period_globalnogo_finansovogo_krizisa_2011-05-31.htm.
- Фельдман Д.* Организация промышленной конверсии как основы разоружения и развития // http://uftp.ru/content/Disp_Art.php?Num=610.
- Хомский Н.* Гуманитарный империализм. Новая доктрина имперского права // http://scepssis.ru/library/id_2334.html.
- Canova T., Holt R., Horn R., Rosser B., Rosser M.* Keynesian Comparative Economics: The Iconoclastic Vision of Lynn Turgeon (1920–1999). Chapman University. School of Law. Legal Studies. Research Paper Series. Paper No. 08-70 // Mode of access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=929196.
- Хайем Ч.* (1985) Торговля с врагом // http://lib.aldebaran.ru/author/haiyem_charlz/haiyem_charlz_torgovlya_s_vragom/.

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE INFLUENCE OF THE POLICY OF MILITARY KEYNESIANISM ON THE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC CYCLES

Vasylyna Podlesna

Author affiliation: Vasylyna Podlesna, PhD in Economics, Senior Researcher, State Organization "Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine"Kyiv, Ukraine/ Email: podlesnw@mail.ru

The cyclicity of the socio-economic dynamics shows itself especially brightly under the conditions of the capitalist production pattern. In the process, previously unknown transformed social institutions may appear, in particular, a state relying, in its economic power, mainly on the development of military economy. This article investigates the institutional foundations of the influence of the policy of military Keynesianism on the development of socio-economic cycles (on the example of USA). The research has been based on the dialectical method of cognition. The following results have been attained: the instruments of realization of the military Keynesianism doctrine, in USA, became the levels of regulation of the socio-economic cycle; one of the important components of the military Keynesianism is the efforts to weaken the basic social institutions of the countries which are targets of the economic and political expansion; Since the 1970s, increase in the military expenses as an instrument of pumping up the economic conjuncture has been losing its efficiency, but becomes a necessary condition functioning of the economy.

Keywords: socio-economic cycle, the institution of state, *military Keynesianism*, military economy.

JEL: O100, H500.